

G.

Hmotná kultura

Raně středověká keramika z areálu býv. Anežského kláštera v Praze 1, Staré Město

KVĚTA REICHERTOVÁ

Areál bývalého Anežského kláštera je významnou stavební a sídlištní aglomerací středověké Prahy. Tuto skutečnost si uvědomovali mnozí osvícení architekti, historici umění i archeologové a veřejní činitelé, kteří se snažili o stavební rehabilitaci této kulturní památky. Celý objekt, dokládající počátek gotické architektury na území Čech, unikl mnohdy jen o vlásek úplnému zbourání. Archeologický výzkum byl zde prováděn pod vedením I. Borkovského v letech 1940—42, 1953—56, pod vedením K Reichertové 1965—71. Průzkumné stavební práce vedl O. Stefan, později J. Hyzler. Výsledky archeologického výzkumu byly z velké části zničeny za druhé světové války (z let 1940—52). Keramické nálezy byly tehdy znehodnoceny, jen několik celých nádob berounské pozdní výroby bylo uloženo v Národním muzeu. Fotografická a měřická dokumentace, převezená z Anežského kláštera do Staroměstské radnice, byla zničena požárem v roce 1945.

Archeologický výzkum I. Borkovského se soustředil na stojící stavby, na zřícené dvoulodí sv. Františka a mužskou kvadraturu s přilehlými stavbami.

Archeologický výzkum v letech 1965—71 měl za úkol sledovat odstranění násypů v otevřených dvorech a bývalé severní zahradě, ale i stavební sondy prováděné Pražským stavebním podnikem.

Dvorek před bývalým kostelem sv. Františka

Jedna z umělecko-historických hypotéz předpokládala na tomto dvorku átriovou dispozici ke kostelu sv. Františka, jiná dokonce trojlodní bazilikální záměr, předcházející stavbu ženské kvadratury. Dvůr měl být proto zkoumán v celé ploše. Nejdříve byla odstraněna vrstva násypů (120 cm) promíchaná rumišťem, kosternými zbytky, keramikou z různých období středověku až po novověk. Objevily se zde základy mladších domků (po parcelaci za dominikánského držení kláštera), ale nenašla se žádná středověká stavební dispozice. Důležité však bylo zjištění, že základy západního průčelí dvoulodí sv. Františka (1232—1234) byly zapuštěny do hlinitopísčité kulturní vrstvy se železářskými výhněmi předklášterního osídlení. Už v navázce nad touto kulturní vrstvou byly rozptýleny zlomky okrajů (32) a výdutí (28) bezuchých hrnců obtáčených na pomalém kruhu, většinou červenohnědé barvy, ovinuté šroubovitě taženými žlábkami a rýhami (28), šikmými vrypy (4), dno se znakem (1). Hlinitopísčitá kulturní vrstva obsahovala okraje hrnců (428), výdutí (928), zásobnic (11), miskovitých poklic s plochým terčem (8), dna s výběhem výdutí (87), technických kelímků (25), misek (5), kahanů (3), džbánů (3), dna se znakem: kruh s mezikružím (2), muří noha (2), kruh s vepsaným křížem (2), nečitelný (1). Výzdobu této keramiky tvořily šroubovitě tažené žlábkové a rýhy (75), vpichy a vrypy (32), více násobná vlnovka (7), jednoduchá vlnovka (23), klikatka

[2]. Tato nejstarší vrstva byla překryta středověkým a novověkým pohřebištěm (zděné hrobky, několik vrstev koster), ale také základy pozdějšího domku, které obloukovitě spočívaly na smetišti, obsahujícím zlomky keramiky a jeton (počítací mince) z poloviny 16. století. Pod vrstvou smetiště pokračovala opět hlinitopísčité kulturní vrstva se zlomky obtáčené keramiky: okraje hrnců (8), zdobené žláby, rýhami, vpichy; zlomek tuhové zásobnice (1), zdobený šikmými zářezy; zlomek dna se znakem (1).

Severní zahrada — velký dvůr

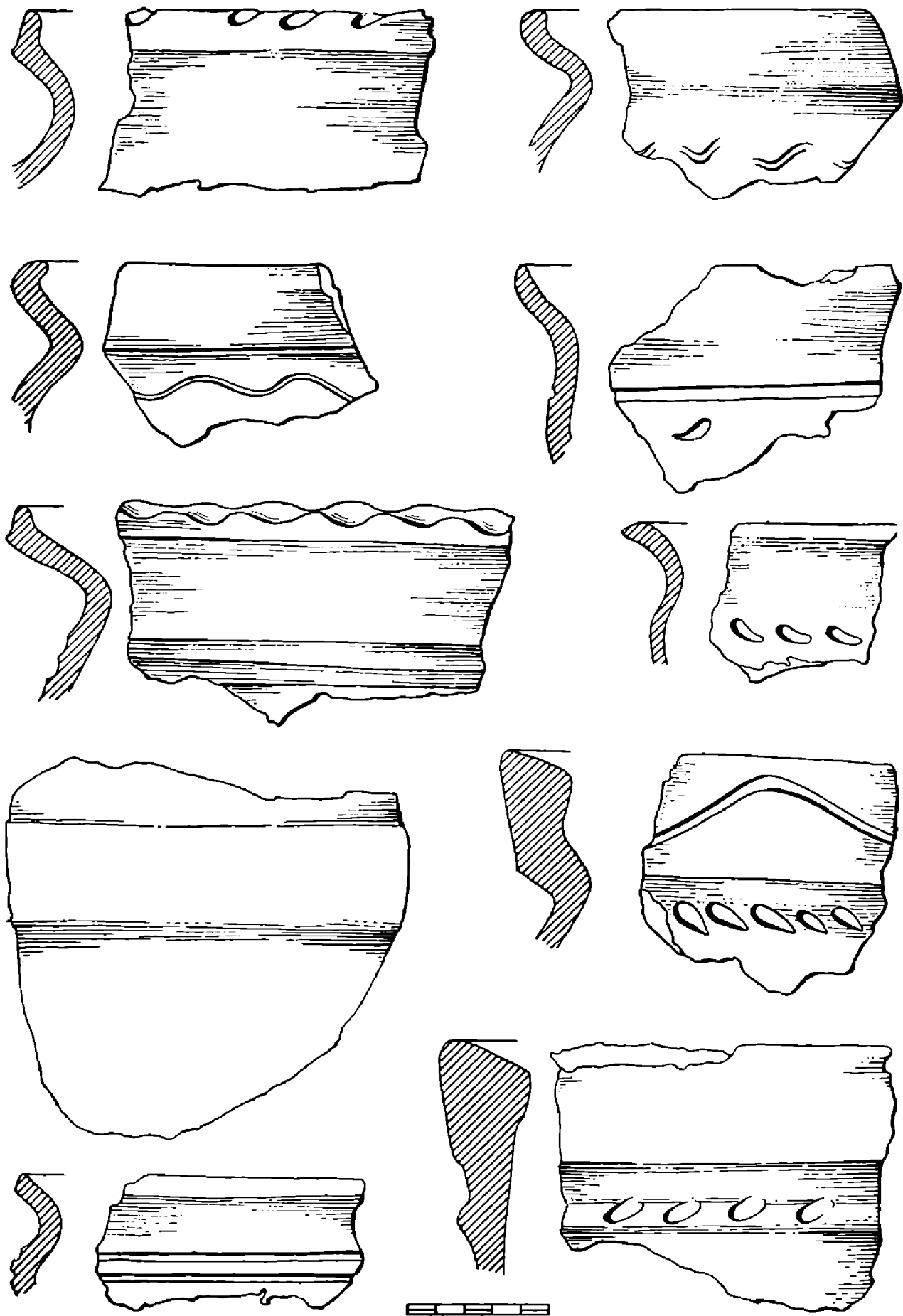
V prostoru velkého dvora, kdysi klášterní zahrady, byly kopány jednak stavební sondy, později zde byla provedena plošná skrývka. V jižní části velkého dvora — podél gotického domku, jižní ohradní zdi a v přilehlých domcích při ulici Milosrdných — sledoval archeologický výzkum stavební sondy hloubené za účelem zabezpečení základů stojících staveb.

Podél východní strany gotického domku v hloubce 270 cm byly nalezeny okraje hnědočervených silnostěnných obtáčených hrnců (4), výdutí (3), džbánů (2), zdobených vrypy a vlnicí.

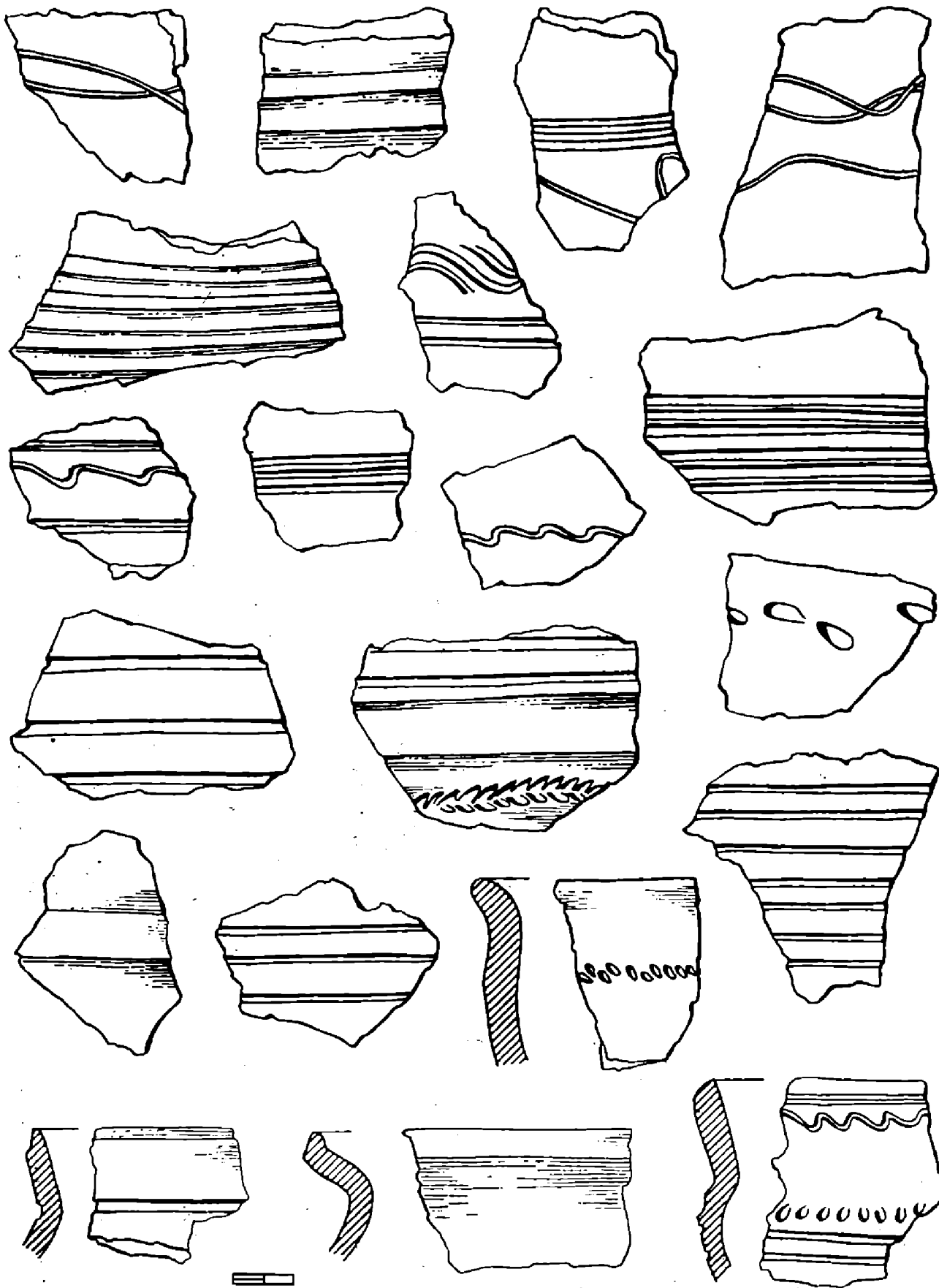
Při západní straně domku byly v téže úrovni nalezeny okraje červeno-hnědých hrnců (11), zlomek misky (1), tuhové zásobnice (1), dutá rukojeť černé p nve bez nožek (1).

Podél severní strany gotického domku byla provedena plošná skrývka, která objevila pod základy mladších přístavků zbytky kvadrákových opukových zdí, studnu obloženou lomovými opukovými kameny a zbytky železářské výhně (hloubka sondy 250 cm). Tyto opukové sídlištní útvary patřily zřejmě do předklášterní doby a provázela je obtáčená keramika: okraje hnědočervených hrnců (9), zdobené vlnicí, vodorovnými žláby, zlomky výdutí a dna (8), dno se znakem (2), zlomky tuhových zásobnic (4). Ve studni byly v hloubce 350 cm také zlomky obtáčených hrnců (2), zlomky dna (6), výdutí (3), dno džbánu (1) a celý bezuchý hrnec (výška 20 cm, okraj 15,5 cm, dno 11,5 cm). Severní zahrada — dnešní velké nádvoří, představuje největší nezastavěnou plochu klášterního areálu. Při stavbě barokního konventu (pol. 17. století) na severní straně byla plocha dvora zvýšena asi o 1 m navážkou, pod níž zůstaly zbytky raně středověké, ale i vrcholně středověké zástavby (15. století). Rozhodnutím stavební projekce měl být celý dvůr snížen — s výjimkou barokní terasy před barokním konventem — na původní středověkou úroveň. Po několika komisích bylo rozhodnuto, že skrývka bude provedena Pražským stavebním podnikem do hloubky 80 cm strojem, ostatní část se bude skrývat ručně archeologickými dělníky. Toto rozhodnutí se však nedodrželo, bagr zasáhl místy hlouběji a porušil středověkou úroveň. Před skrývkou bagrem byly AÚ povoleny ruční zkušební sondy, jimiž byla zjištěna výška závažky dvora. Podle mincí, zachycených v hloubce 60 cm pod povrchem, byl dvůr zvýšen v 16. a 17. století (malý groš Rudolfa II. 1576—1612, trojníky z let 1619—1637, 1657—1705).

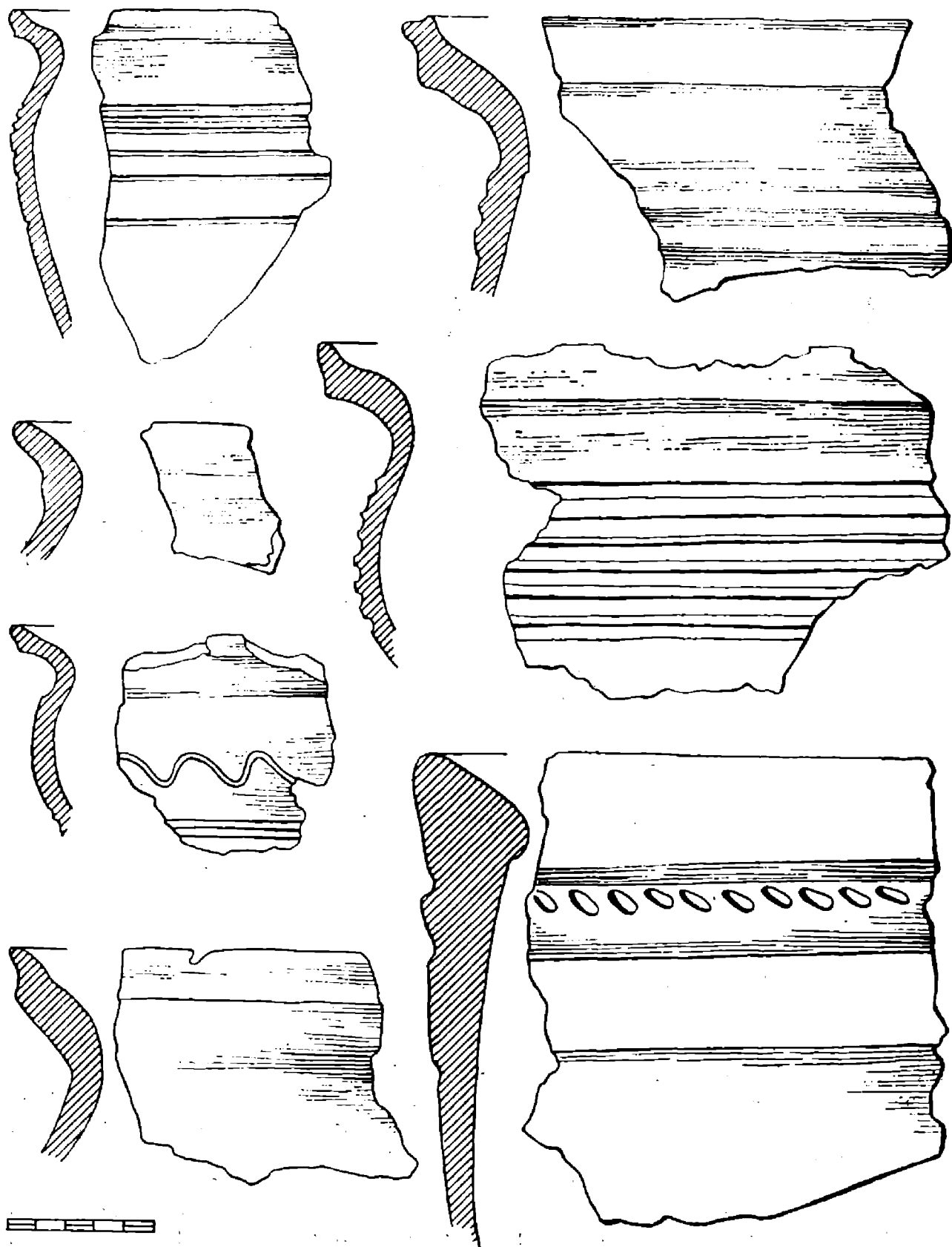
Při hloubení archeologických sond byla v severozápadní části velkého dvora objevena chlebová pec obestavená středověkým zdívkem zamýšleného, ale nedostavěného jižního křídla středověkého konventu. Západně od chlebové pece byla popelovitá vrstva se zbytky železářské výhně. Kolem ní ležely zlomky hnědočervených hrnců: okraje (16), dna s výběhem výdutí (4), tuhový kelímek (1), zlomky výdutí (2), zdobené šikmými vrypy (1). Sondážní skrývka byla provedena také jihovýchodně od pece, směrem k raně středověkému konventu. Také zde se našly v hlinitopísčité vrstvě zlomky obtáčené keramiky (6), zlomek tuhového kelímku (1). Severně od chlebové pece se zachovaly základy

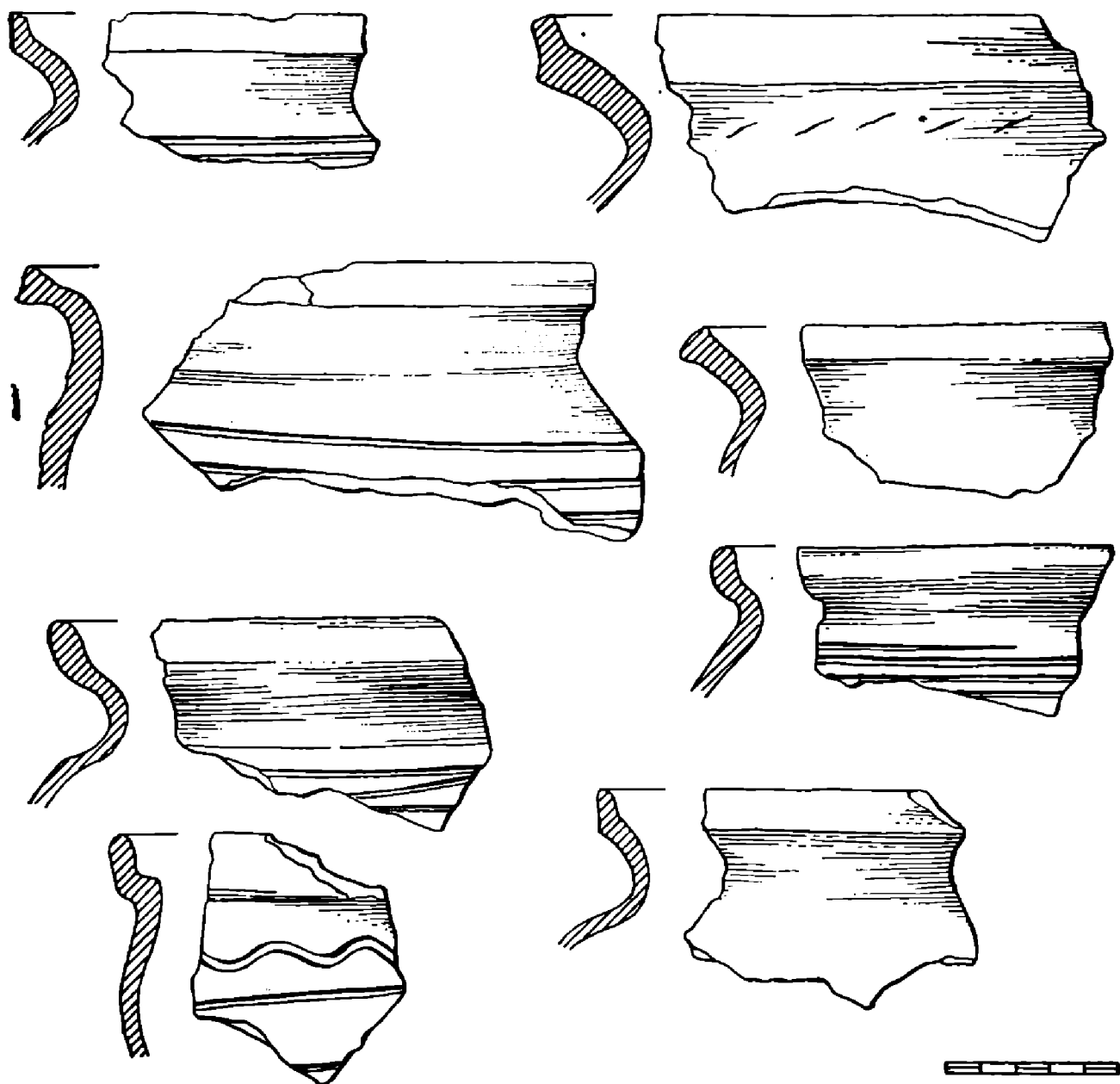
Obr. 1. Keramika v úrovni vyhřívacích výhni – klášter bl. Anežky, dvůr před sv. Františkem.

Obr. 2. Keramika v úrovni vyhřívacích výhni – klášter bl. Anežky, dvůr před sv. Františkem.

Obr. 3. Keramika v úrovni vyhřívacích výhni – klášter bl. Anežky, dvůr před sv. Františkem.

Obr. 4. Keramika v úrovni vyhřívacích výhni – klášter bl. Anežky, dvůr před sv. Františkem.

břidlicového stavení z doby parcelace dvora (15.—16. století) a roubená studna ze sedmi dubových trámů. Vnitřek studny byl sledován do hloubky 330 cm, dva dolní trámy ležely již ve vodě. V zásypu studny byly většinou novodobé zlomky keramiky (nejmladší ze 17. století) z doby, kdy studna byla patrně zasypána a terén zvýšen (při stavbě barokního konventu). Při raně středověké zdi v-z zamýšleného křídla konventu byl při skrývce ponechán kontrolní blok, v jehož spodní vrstvě se našly zlomky obtáčených hnědočervených bezuchých hrnců (5). V kontrolním bloku podél severní strany roubené studny se jasně rýsovalo zvrstvení násypů: do hloubky 270 cm obsahoval novodobé střepy s polevou. V hloubce 270—340 cm se objevila hlinitopísčítá vrstva a v ní zlomky obtáčené hnědé a hnědočervené slídivité keramiky, ojediněle i tuhové: okraje hrnců (32), výdutí (52), dna (4), dno s výběhem výdutí (1), miskovitá poklice (2), tuhová zásobnice s šikmými vrypy (1), tuhové zlomky nezdobené (7), technický oranžovohnědý kelímek (1). Zlomky byly zdobené široce rozloženými vodorovnými žlábkami a rýhami (27), otisky prstů (4).

Podél barokního konventu byla ručně kopána sonda pro topný kanál (místy až do hloubky 270—300 cm). V horním násypu (80—100 cm) se mezi novověkými střepy objevovala i obtáčená keramika (2), která se ve větším množství nacházela i na dně sondy: okraje hrnců (5), výdutí (42), dna s výdutí (8), zdobené širšími žlábkami, rýhami (5), vlnovkami (6), vrypem (1), dna bez znaku (7), dno se znakem (1), miskovitá poklice (1). Sondáž v těchto místech se pak rozvinula v plošnou skrývku, při níž se našly okraje obtáčených hrnců (20), ovinutých šroubovitě taženými žlábkami a rýhami (7), podobně utvářené zlomky výdutí (10), dna (8), miskovitých polic s plochým terčem (6), dvě torza pánve (výška 5 cm, okraj 23 cm; v 6 cm, okraj 15 cm).

Parcela č. 910 — kotelna

Sonda pro topný kanál vycházela z parcely č. 910, kde měla být vybudována kotelna pro celý areál. Protože zásobní nádrž pro topné látky měla být zapuštěna hluboko pod stávající terén (cca 4 m), byla na parcele kopána v roce 1967 geologická sonda, při níž AÚ také asistoval. Sonda měla ověřit složení zásypů. Protože se zde objevovaly různorodé zdi (smíšené zdivo kámen-cihla ze 17.—18. století, břidlicové lomové zdivo z 15. století, opukové zdivo ze 12. století), byla na parcele provedena plošná archeologická skrývka. Horní navážky obsahovaly zlomky keramiky různorodého charakteru, od novověkých až po raně středověké zlomky ze 12. století. K nejstarším zlomkům náležely okraje červenohnědých obtáčených hrnců (24), výdutí (10), zdobené vpichy (9), plastickými zářezy (1), vlnovkou (2). V hluboké sondě podél základů nejstaršího opukového domu a nad jeho schody se našly v hlinitopísčité vrstvě okraje hrnců (7), dna s výběhem výdutí (8), zlomky výdutí (4), zdobené vodorovnými žlábkami (2) a vrypem (1). V hlinitopísčitém náplavu pod základy opukového domku byly podobné zlomky obtáčené keramiky: zlomky hrnců (16), zdobené vrypem (1), vodorovnými žlábkami (8), zlomky dna (3), celá dna (3), dno se zachovaným znakem — kruh s vepsaným křížem (1), silnostěnný technický kelímek (2), zlomek mísy (1), kahanu (2), poklice (1). Jedinou nádobkou byla malá láhev (výška 7 cm, okraj 2,5 cm, dno 3,5 cm).

Topný kanál sledoval západní ohradní zeď kláštera a přilehlé domky (čp. 814 v jihozápadním úseku), renesanční domek v severozápadní části dvora; v těchto místech byl kopán ručně až na hlinitopísčitou vrstvu spočívající na vltavské terase. To umožnilo sledovat stratigrafii vrstev a jejich náplň. V hloubce 200—270 cm se opět objevila hlinitopísčitá vrstva se zbytky železářské výhně a zlomky obtáčené keramiky: okraje hrnců (39), dna s výběhem výdutí (2), zlomky výdutí (29), dna (5), zlomky misek (3), miskovitých poklic (1), kelímků (3), tuhový okraj zásobnice (4). Výzdobu tvořily širší žlábkami a rýhy (29), vlnovka (3), šikmý vryp (1). V zásypu železářské výhně byly rovněž okraje hrnců s výběhem výdutí (11), zdobené vodorovnými žlábkami (7), zlomky výdutí (2), zdobené vpichy (1), dno se znakem: smyčka (1). V domku čp. 814 byla objevena zachovaná sklářská pec. Její základy spočívaly ve vrstvě, v níž byly okraje hrnců (2), výduť (1).

Sondy v raně středověkém konventu

Topný kanál procházel také raně středověkým konventem. Podél východní stěny probíhala kulturní vrstva v hloubce 85—110 cm, v níž byly zlomky obtáčené keramiky: okraje (26), výdutí (31), zdobené vodorovnými žlábkami a rýhami (17), plastickou lištou (2), vlnicí (1), šikmými zářezy (1).

Podél západní strany se kulturní vrstva objevila v hloubce 130—145 cm. Obsahovala zlomky výdutí (9), dna (1), zdobené vodorovnými rýhami (1). Kolem podpěr arkád, dělících sítí, byly provedeny sondy pro zajištění statiky. V hloubce 100 cm se našly zlomky obtáčené keramiky: zlomky výdutí (6), kelímku (1), okraje hrnců (3), dno a výduť (1), zlomek poklice s plochým terčem (2). Výzdoba: šikmý vryp (1), vlnice (1), rytý křížek (1).

Barokní domek čp. 812

V tomto barokním domku podél jižní strany areálu se prováděla skrývka celého přízemí. Také zde byla zachycena mocná kulturní předklášterní vrstva se zlomky obtáčené silnostěnné keramiky, z níž vynikl celý bezuchý hrnec šedohnědé barvy, s kalichovitě rozevřeným nízkým hrdlem, na výduť zdobený nepravidelnými klikatkami (výška 10,5, okraj 11,3 cm).

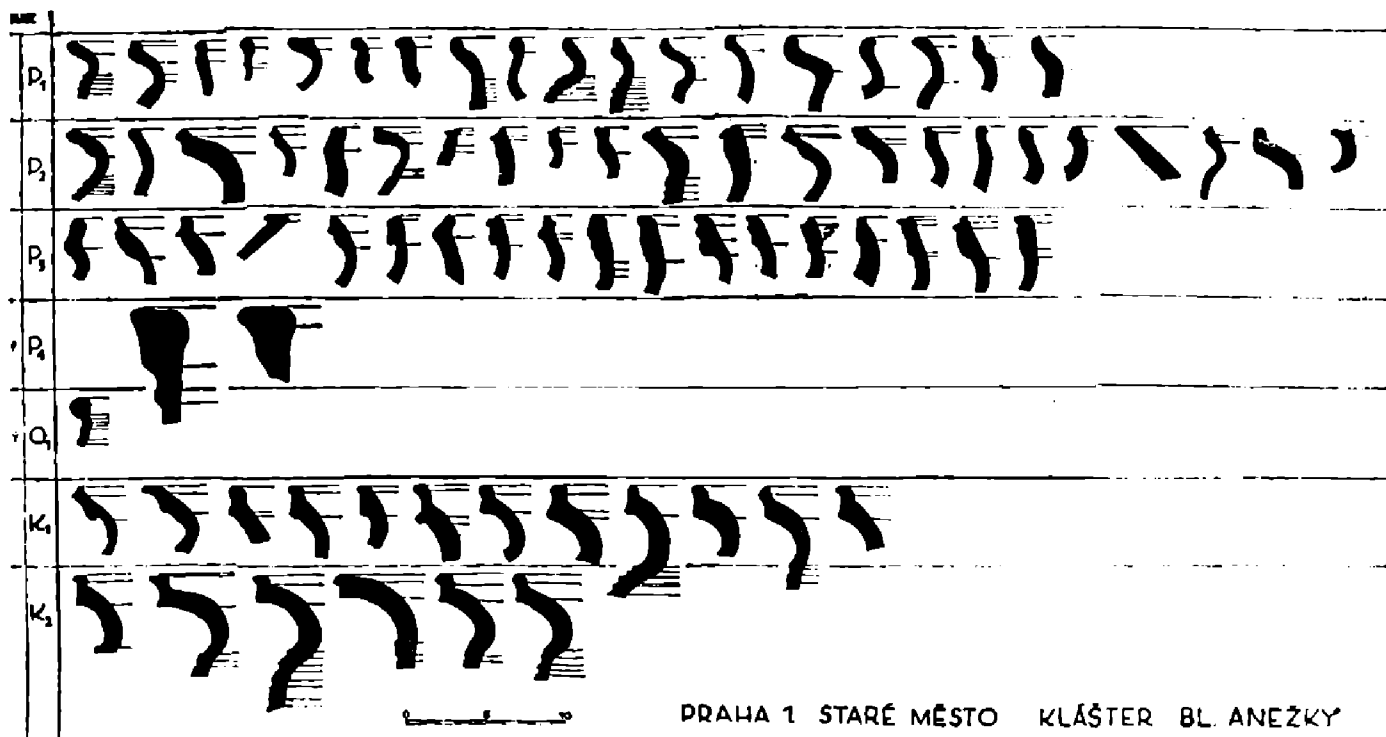
Revizní výzkum v mužské kvadratuře

Mužská kvadratura byla objevena při výzkumu I. Borkovského. Revizní výzkum se soustředil na prostor podél boční jižní strany presbyteria sv. Františka, tzv. kapli sv. Michala. Pod násypem 120 cm byla objevena hlinitopísčité vrstva se zlomky obtáčené keramiky: okraje hrnců (9), výdutí (11), mísy (3), dno se znakem — kruh s vepsaným křížem — (1), technický kelímek (4), dno s výběhem výdutí (5), miskovitě poklice (5), pohár (1). V plánu revizního výzkumu byla také skrývka jižního křídla křížové chodby, která zůstala nedotčena výzkumem I. Borkovského a vše zůstalo v té poloze, jak se zřítilo. Protože však byla odstraněním vysoké destrukce ohrožena statika přilehlých domů do Řásnovky, bylo na žádost PSP od skrývky upuštěno. V destrukci zůstalo kromě zachovaných architektonických článků také množství keramiky, jak naznačila malá část skutečněné skrývky. Do nejstarší vrstvy patřily zlomky obtáčené keramiky: okraje (10), výdutí (13), zdobené vodorovnými žlábkami a rýhami (6), šikmými vpíchy (1), zlomky technických kelímků (3), dna (4), misky (1), miskovitě poklice (1).

Z á v ě r

Už výzkum I. Borkovského zjistil, že klášter byl založen v místech, kde bylo husté osídlení se zděnými domky a dílnami železářských hutníků. Podobné dílny se našly i v jiných částech Starého Města pražského (Klementinum, Betlémské náměstí). Při výzkumu na Betlémském náměstí provázely tyto nálezy denáry knížete Bedřicha (1172—1189). Keramické nálezy staršího archeologického výzkumu v prostředí Anežského kláštera nebyly zpracovány. Při pozdějším výzkumu (1965—71) se na několika nezastavěných prostorách dvorů podařilo vypracovat stratigrafické řezy od současné úrovně až na vltavskou terasu. Protože do terénu byly zabudovány základy raně středověkých klášterních budov — postupně stavěných od počátku 13. století ve čtyřech etapách do konce 13. století — mohly být vypracovány chronologické mezníky pro datování keramiky od raného středověku až po novověk.

V tomto příspěvku nás zajímá především keramika konce 12. a počátku 13. století, která je na několika místech areálu datovaná založením první církevní stavby — kostela sv. Františka (svěcen 1234) do předklášterní vrstvy, naplněné sídlištními relikty (opukové domky, železářské výhně, keramika, struska apod.). Dalším opěrným bodem jsou základy opukového domku, i další

Obr. 5. Okraje nádob.

torza opukových zdí zachycené na parcele č. 910 a zbytky opukových zdí na severním úseku velkého dvora, která zabíhala pod raně středověký konvent.

V tomto předklášterním sídlištním horizontu, na něž navazovalo i počáteční osídlení vznikajícího kláštera, se našly převážně zlomky nádob, jen ojedinele celé nádoby nebo jejich větší část. Celý soubor keramiky byl vytvořen lepením a obtáčením na pomalém kruhu, vypálen do hnědočervenavých odstínů.

Profilaci okrajů nádob je nutno hodnotit ve vztahu k celkovému ztvárnění nádoby. U hrnců záleží např. na výšce hrdla a jeho rozevření, prohnutí, ale i na ztvárnění horní části okraje, jeho vnějším a vnitřním utváření. Používaná terminologie není zatím jednotná, popis se často vztahuje pouze na hrdlo a opomíjí horní ukončení okraje, které může mít mnoho variant.

Horní okraj, ve své podstatě přímo vybíhající z hrdla, může být nízký, hraněný nebo zaoblený, ven nebo dovnitř zbytnělý. Značíme jej pomocně písmenem „P“, jeho varianty P_1 , P_2 atd. Okraje více či méně zbytnělé, ovalené a na vnější straně nádoby splývající s hrdlem nebo ostře podtržené, označujeme písmenem „O“. Vytváří-li okraje vyšší zesílenou lištu, někdy šikmo seříznutou (stříška), jindy tvarovanou žlábkem a žebírkem v jakési okruží, značíme je písmenem K (1, 2 atd).

Výzdoba této raně středověké keramiky byla jednoduchá. Tvořily ji nejčastěji šroubovitě tažené žlábký a rýhy (320), klikatka (3), vlnovka (39), šikmé vrypy a vpichy (56), zářezy (5), plastická lišta (1), otisky prstu (4).

Typologické a technologické ztvárnění předklášterní keramiky navazovalo na pozdněhradištní produkci, z níž přebíralo bezuchý hrnec, zásobníci, pánev s rukojetí a plochým dnem bez nožek, ale i základní motivy výzdoby: vlnovku, klikatku, šikmý vpich, znaky na dně, používané velmi úsporně. Častěji členily tělo nádoby šroubovitě tažené žlábký a rýhy. Větší důraz se kladl na vyhraněnější stavbu nádoby a výraznější profilaci okraje.

Počáteční časové rozmezí nálezů nelze přesněji určit. Předpokládáme však, že svěcení kostela sv. Františka r. 1234 znamenalo, že se v klášteře už žilo a že

tuto keramiku používaly i první řeholnice v čele se sv. Anežkou Přemyslovnou. Záhy zde vznikl hřbitov, který překryl starší sídlištní horizont. 13. století můžeme tedy pokládat za dobu zániku předklášterního osídlení, provázeného železářskou výrobou i výše uvedenou keramickou produkcí.

Literatura

- BECKOVSKÝ, Poselkyně starých příběhů českých. Praha 1700, 313.
- J. VOTOČKOVÁ-JOACHIMOVÁ, Klášter na Františku v Praze. Umění 1943—44, 301, 393—405; též, K slohovému původu kláštera bl. Anežky. Umění 1966, 189—213.
- I. BORKOVSKÝ, Klášter bl. Anežky Přemyslovny v Praze. ČSPS 1955—63, 24—35; též, Výzkum v klášteře bl. Anežky v Praze 1. AR 1956, VIII, 191—192, 194—204, 209—211.
- J. HYZLER, Vývojová problematika rekonstrukce kláštera bl. Anežky v Praze. Pam. péče 1964, 24, 262.
- K. REICHERTOVÁ, Výzkum dvorka před býv. kostelem sv. Františka v areálu Anežského kláštera v Praze 1, Na Františku. AR XIX 1967, 525—534; též, Nález chlebové pece v Anežském klášteře v Praze 1, Na Františku. AR XX 2, 1968, 220—229; též, Archeologický výzkum severního dvora Anežského kláštera. Pam. péče 9 1980, 525—534.
- P. HEŘMAN, Anežský klášter obnoven. Pam. péče 9, 1980, 513—524.
- Z. NEMEŠKALOVÁ-JIROUDKOVÁ, Jeton dvou významných osobností ze 16. století. Num. listy XXI 1968, 42—45.
- J. MIKULKA, Anežka Přemyslovna. Praha 1988, 13, 1—40.

Zusammenfassung

Frühmittelalterliche Keramik aus dem Areal des ehemaligen Agnes-Kloster in Prag 1, Staré Město

Ich unterbreite zur Diskussion die Übersicht keramischer Funde, die während der archäologischen Grabungen in den Jahren 1965—1971 aus der als das Kloster älteren Siedlungsschicht im Areal des Agnes-Klosters in Prag 1, Staré Město, gewonnen wurden. Das Kloster wurde durch Anežka Přemyslovna um das Jahr 1230 gegründet und sein Aufbau verlief in 4 Bautappen bis zum Ende des 13. Jahrhunderts.

Während der Erforschung in den Jahren 1965—71 wurde stratigraphisch auch die Lehmsand-Kulturschicht überprüft (dasselbe Horizont war durch die Untersuchung von I. Borkovský in den Jahren 1940—42 und 1953—55 überprüft worden), und das nicht nur im gegenseitigen Verhältnis der Aufschüttungen, sondern auch durch die Lokalisierung der Fundamente des ältesten Sakralbaus — St-Franzens-Kirche (1232—1234) und der Häuser aus Tonschiefermauerwerk, die durch die Fundamente des frühmittelalterlichen Konvents oder durch den Friedhof mit mehreren Grabschichten überdeckt waren; diese Fundumstände sind für die Datierung der keramischen Begleitfunde wichtig.

Am öftesten wurden Ränder braun-rot-grauer Töpfe (763) und Ausbauchungen (1169), Böden mit Ausläufern der Ausbauchung (120), Bruchstücke graphitischer Vorratsgefäße (29), schalenförmiger Deckel mit flacher Scheibe (27), des Bodens (44), der Pfannen mit Henkel aber ohne Stiel (3), technischer Becher (41), Schalen (14), des Pokals (1), der Leuchter (5) und Krüge (6) gefunden. Die Verzierung bildeten meistens schraubenförmig gezogene Rinnen und Reifen (320), Zickzacklinien (3), Wellenlinien (39), schräge Einstiche, Einritzungen (56), Einschnitte (5), plastische Leiste (1), Fingerabdrücke (4), Zeichen auf dem Boden: Kreis mit Kreisringfläche (2), Pentagramm (2), Kreis mit hineingeschriebenem Kreuz (4), Schlinge (1), unleserlich (5). Technologisch war diese Keramik einheitlich: geklebt, gedreht, gebrannt in braun-rot-graue Schattierungen. Die Profilierung der Ränder war sehr mannigfaltig und weil die Terminologie bisher nicht ausgeprägt ist, versuchte ich, in der Tabelle die Formgruppen vorzustellen, die Verwandtschaftszüge aufweisen und diese kurz zu beschreiben oder mit Hilfe eines Zeichens zum Ausdruck zu bringen.

Diese Keramik, die in der Nähe der Eisenhütten vorkommt, stammt aus dem 12. und dem 1. Drittel des 13. Jahrhunderts. Ähnliche Erzeugnisse fand I. Borkovský bei der Grabung auf dem Betlémské náměstí, wo sie gemeinsam mit Denaren aus dem Ende des 12. Jahrhunderts (1172—1189) vorkamen.